■ Article]
ENTREMONS. UPF JOURNAL OF WORLD HISTORY
Universitat Pompeu Fabra | Barcelona
Número 3 (juny 2012)
www.upf.edu/entremons

Un imperi massa gran per a un sol home: la participació de les elits en les estructures del poder polític a Rússia al primer quart del segle XVIII

Núria SALLÉS I VILASECA
Universitat Pompeu Fabra
n.salles.vilaseca@gmail.com

resum

L'Estat modern rus ha estat habitualment entès com l'exponent de l'absolutisme. Si bé és cert que es trobava legalment il·limitat, els mecanismes de govern que s'havien configurat des de mitjans del segle XVI (aquells propis d'un Estat fiscal-militar incipient) li requerien un cert grau de col·laboració social, i aquesta necessitat esdevenia de facto una limitació del poder autòcrata. En no trobar un espai influent en les estructures polítiques, les elits —formades per l'aristocràcia i la noblesa de servei d'arrel moscovita— es decantaren ja a principis del segle xvii per a la carrera administrativa, acceptant nomenaments com a alts oficials dins de les cancelleries o *prikazy*, un sistema en desenvolupament accelerat que compartien amb professionals de l'administració. El segle XVIII començà amb el tsar reformador per excel·lència, però el seu impacte en la configuració de les elits fou mínim: la Taula de Rangs, en comptes d'impulsar la meritocràcia, va consolidar la presència de la noblesa a l'estrat superior del conglomerat polític i administratiu.

Paraules clau

Rússia, elits, Estat modern, segle XVIII, burocràcia, patronatge, Estat de servei

La importància de l'estudi de les elits com a factor i variable en l'explicació i interpretació històrica ha estat posada de relleu de manera dispersa però innegable; fins a cert punt, ha esdevingut fins i tot una tendència (en el sentit més lax del terme) si ho jutgem pels índexs de les recents monografies d'Història general. Especialment per a les èpoques moderna i contemporània, el problema de les elits ha cobrat nova rellevància historiogràfica, potser per una major consciència en els temps recents del grau de concentració del poder en els grups que l'exerceixen. Si el

1960 Jaume Vicens Vives ja escrivia que la investigació sobre la construcció de l'Estat modern —una qüestió que pot semblar pròpia dels modernistes però que sens dubte s'estén a tota l'etapa contemporània— s'havia de centrar en les parcel·les de poder efectiu a través de les quals es porta a terme l'acte de governar a les estructures internes de l'Estat,[1] el 1996 Wolfgang Reinhard ho reblava afirmant que la societat europea no està formada tant per individus com per grups socials i xarxes amb consciència específica basada en uns interessos comuns.[2] El primer advocava per una recerca sobre el funcionariat, el segon per una visió que tingués en compte no només les elits que treballaven per l'Estat, sinó també l'elit política més o menys deslligada d'aquest. En ambdós casos, però, el fons de la qüestió era l'exercici del poder.

Aquest exercici del poder en termes pràctics —i no en la seva justificació discursiva— en el context de la construcció de l'Estat modern a Europa al segles XVII i XVIII no pot deixar de ser interpretat sota els prismes marcats per la historiografia que, des del segle XIX, proclama que el model per excel·lència de l'Estat modern és el burocràtic i absolutista, i considera els que no s'hi adapten, a menor o major grau, com a fracassos o adulteracions. El nostre article, seguint el treball de Thomas Ertman, *Birth of the Leviathan: building states and regimes in Medieval and Early Modern Europe* (Cambridge University Press, 1997), pretén dissociar dues dimensions de l'Estat modern (el tipus de govern o règim polític i la forma de l'aparell o infraestructura estatal) i analitzar-les per separat per al cas rus. Actuar d'aquesta manera ens força a deixar enrere definitivament el model historiogràfic tradicional d'un imperi governat per un autòcrata i una burocràcia que —almenys des de l'àmbit espanyol— sempre ha resultat confusa i difícil d'etiquetar i interpretar, en part per la rapidesa amb què s'assumeix que l'Estat rus és el cas arquetípic d'Estat absolutista.

El terme *absolutisme* fou aplicat per primera vegada a Rússia per part d'Otto Hintze, que col·locava el país eslau al costat de Brandenburg-Prússia en la categoria de casos més despòtics d'«absolutisme militar amb una administració burocràtica.» La historiografia russa pre-revolucionària adoptà ràpidament el paradigma, especialment la seva famosa Escola Estatal (que defensa el poder controlador complet de l'Estat tsarista absolut enfront d'una societat passiva, anàrquica o fragmentada), i els historiadors soviètics el mantingueren, fins que esdevingué un lloc comú de la historiografia marxista. Després del 1991, els acadèmics russos, tot i mantenir l'ús del concepte, van començar a aproximar-se críticament al seu significat, però aquesta revisió no es va fer extensiva a la historiografia occidental, per a la qual la utilització del terme *autocràcia* s'ha convertit en una trampa que reforça la imatge despòtica tradicional de Rússia, apropant-la a una «forma ideal» d'absolutisme. Només algunes veus, i sempre després del 1980, han posat en dubte aquesta interpretació, remarcant que el sistema polític s'havia d'adaptar a la societat en la qual es desenvolupava i, seguint l'estela del revisionisme dels casos francès i espanyol, l'estudi acurat d'aquesta condició revelava les debilitats de l'absolutisme rus.

[1] J. VICENS I VIVES, «Estructura administrativa estatal en los siglos XVI y XVII», a *XIe Congrès des sciences historiques. (Stockholm, 21-28 août 1960). Rapports,* IV (Stockholm-Upsala, 1960), 1-24.
[2] W. REINHARD, *Power elites and state building* (Oxford: Clarendon Press, 1996).

El cas rus

La trajectòria de les estructures polítiques de Rússia i del seu nucli moscovita té poc a veure amb la pròpia de l'Europa Occidental, i la utilització de la terminologia habitual en els estudis de construcció de l'Estat modern pot portar a equívocs. D'entrada, ens convé recordar que el Tsarat pren una forma imperfectament anomenada absolutista, perquè en la teoria política codificada, en la legislació prescriptiva i a la pràctica, els governants expressaven el seu dret a un poder i autoritat *completament* il·limitats, és a dir, sense reconèixer una limitació per la llei natural, fonamental ni divina.[3] La organització estatal és encara més difícil de definir. En els darrers vint-i-cinc anys, la historiografia tant russa com anglòfona (amb aportacions molt vàlides per part d'acadèmics dels quals costa trobar algun ressò en el nostre àmbit: A. Medushevskii, V. Kivelson, M. Poe, R. Crummey, J. LeDonne, R. Hellie i altres) s'ha debatut entre diferents models teòrics que intenten descriure la forma de l'organització estatal russa, i que es poden concretar en tres: el model burocràtic, el model patrimonial i el model de l'Estat de servei.[4] Aquests models, com tres *Idealtypen* weberians, obeeixen sobretot a un esforç comparatiu, i cadascun posa l'accent en determinades característiques que aproximen o distingeixen l'Estat rus d'altres casos europeus; tanmateix, cap dels tres no és plenament satisfactori. La infraestructura estatal russa no és una burocràcia racional perquè aquesta requereix certa homogeneïtat social, un sistema clar de nomenaments i promocions, i aïllament de qualsevol interferència política que vulgui alterar aquestes regulacions; no és tampoc una burocràcia patrimonial perquè tot i l'existència de xarxes de patronatge, els oficials no esdevenen mai propietaris del seu càrrec (si bé es pot argumentar que són propietaris de la seva posició). I finalment, el paradigma de l'Estat de servei només ens indica quina argumentació ideològica sostenia la col·laboració de les elits amb l'Estat: a saber, una que es remuntava a la divisió de la població del Gran Ducat de Moscòvia entre els que devien la capitació i els que devien servei, i que fou la divisió jurídica primària fins a 1860. La noblesa era per tant una «classe de servei» (*sluzhilie liudi*).

Davant d'això, considerem útil iniciar cronològicament el nostre article en el procés de construcció de l'Estat fiscal-militar que començà a finals del segle XV, i que està en bona part vinculat a —i és facilitat per— l'expansió territorial de Moscòvia (amb la conquesta de Novgorod i Pskov, dels khanats de Kazan i Astrakhan, i de Sibèria) i els esforços militars per obrir una sortida al Bàltic. Ideològicament, a més, la caiguda de Constantinoble el 1453 propulsà Moscòvia al lideratge de la cristiandat oriental i va provocar l'arribada de molts grecs que contribuiran tant en la naixent burocràcia com en la introducció de la idea bizantina d'autocràcia a la cort.[5] Paral·lelament, Ivan III

[3] Endre SASHALMI, «'God is high up. the Tsar is far away'. The Nature of Polity and Political Culture in Seventeenth-Century Russia. A Comparative View.» en Wim Blockmans et alii, *Empowering Interactions. Political Cultures and the Emergence of the State in Europe 1300-1900*. (Surrey: Ashgate, 2009), 140-141.

[4] En un marc weberià, el primer cas rebria el nom de burocràcia racional i el segon, de burocràcia patrimonial. Max WEBER, *From Max Weber: essays in sociology* (New York: Oxford University Press, 1958).

[5] Philip LONGWORTH, «The Emergence of Absolutism in Russia», a *Absolutism in Seventeenth-Century Europe*, ed. John MILLER (New York: St. Martin's Press, 1990), 177. Walter ULLMAN. *Historia del pensamiento político en la Edad Media* (Barcelona: Ariel, 1983), 31-33.

inaugurava el sistema de *pomestie*, la concessió de terres com a pagament per a una nova noblesa o classe de servei militar al Gran Ducat. A diferència d'altres reialmes europeus, els que rebien aquestes prebendes (els *pomeshchiki*) tenien un estatut de servidors del sobirà estrictament definit, i conformaven un grup ben diferenciat de la noblesa boiarda, les terres de «propietat» (*otchina* o *votchina*) dels quals eren molt més extenses i la dependència dels quals del gran duc era inicialment molt menor.[6] Ivan IV, més endavant, vincularia també les *votchini* a la prestació de serveis —malgrat que la igualació entre ambdues no es produiria jurídicament fins al 1715, sota el regnat de Pere I. La Guerra de Livònia, que s'estengué des de 1558 a 1583, enfrontà el tsarat de Rússia —governat per Ivan IV— a una coalició formada per Dinamarca-Noruega, Suècia, el Gran Ducat de Lituània i el Regne de Polònia, pel territori de les actuals Estònia i Letònia, llavors la Confederació Livoniana. Militarment parlant, fou desastrosa per a Rússia, i, encara que afectà directament un territori relativament reduït, l'enfrontament bèl·lic desencadenà una profunda depressió econòmica a tot el país. En un intent de reforçar la nova maquinària fiscal (evidentment amb objectius militars) Ivan IV procedí a legislar contra la fuga o trasllat dels camperols russos: el manteniment de la servitud era la condició exigida per la noblesa per a permetre la intensificació de la taxació i la construcció de la maquinària militar que l'autocràcia necessitava.[7] La crisi va arribar al seu punt màxim amb l'*Smutnoie vremya* o Època dels Disturbis (1598-1613), el llarg i sacsejat període que s'inicia a la mort de Teodor I. Una duríssima crisi agrícola s'abatia sobre el país entre 1601 i 1603; les bandes de pillatge s'estenien; les conspiracions contra el nou tsar, el boiar Borís Godunov, eren constants, i els impostors (els «falsos Dmitris») ocuparen el tron amb el suport de la noblesa polonesa. Els magnats de la Confederació de Polònia i Lituània atacaven les fronteres russes el 1603, posaren setge a Smolensk, i el rei polonès, Segismund III Vasa ocupava el tron rus amb la intenció d'avançar la causa catòlica. Suècia, que fins llavors havia estat al costat de Rússia, desféu l'aliança, ocupà Novgorod, i es preparà per destronar Segismund. Els boiars, de lleialtats dividides i enfrontats internament, s'acabarien unint als alçaments de la noblesa militar, que sota la direcció de Dmitri Pozharski i Kuzmà Minin alliberaven el Kremlin l'octubre de 1612.

El 1613 l'aristocràcia havia arribat a una entesa i tancava files entorn del jove boiar Mikhaïl Romanov, l'elecció del qual era ratificada per un *zemskii sobor* excepcionalment ampli. Mikhaïl Romanov venia a resoldre el contenciós sobre la legitimitat de governar, però els conflictes bèl·lics s'allargarien durant tot el segle XVII. La guerra contra la Unió de Polònia i Lituània fou el primer d'aquests: amb el Tresor buit després de l'Època dels Disturbis i les taxes sobre els productes importats i l'alcohol alçades fins al límit, l'Estat havia de trobar ràpidament noves maneres de taxar i recaptar impostos directes, i el

[6] Perry ANDERSON, *El Estado Absolutista* (Madrid: Siglo XXI, 1979), 335-338. Tècnicament parlant, les *votchini* també procedien d'una donació original del tsar, en tant que «propietari original» de totes les terres de la Rus. Una de les qüestions més problemàtiques en la relació entre el tsar i la noblesa al llarg de tot els segles XVII i XVIII fou precisament la consolidació jurídica de la propietat privada, que no seria culminada fins a la Carta de la Noblesa de Caterina II, el 1785. Vegeu també Aleksandr B. KAMENSKII, *The Russian Empire in the eighteenth century: searching for a place in the world* (Armonk: M. E. Sharpe, 1997), 102.
[7] John LEDONNE, *Absolutism and ruling class : the formation of the Russian political order, 1700-1825* (New York: Oxford University Press, 1991), XI.

sistema fiscal fou reformat per mesurar la càrrega fiscal en nombre de focs i no segons la productivitat.[8] La organització de l'exèrcit tampoc es podia comparar a la dels veïns: es basava en una àmplia cavalleria formada pels *pomeshchiki*, els servents personals d'aquests, els *streltsi* (mosqueters urbans), i una artilleria reduïda. Un exèrcit així, pensat per enfrontar-se als tàtars, era útil per a campanyes ràpides, però no per ocupar permanentment un territori ni per posar setge a una ciutat. Les seves reduïdes dimensions tampoc li permetien aguantar una guerra de doble front. La recerca de militars estrangers capaços de modernitzar aquesta estructura començà ja a la dècada del 1620 —quan s'incorporen a l'exèrcit uns 3.200 homes procedents d'Alemanya i Anglaterra—, però la transformació seria impossible fins a l'arribada de Pere I. Com a resultat, sobretot, dels problemes de finançament, de logística i d'entrenament, l'exèrcit rus fou triplement derrotat a Smolensk (1634), i a Crimea (1687 i 1689), i va patir per derrotar Polònia a la Guerra dels Tretze Anys (1654-1667). [9]

El nou ordre sorgit de l'Època dels Disturbis és codificat al *Sobornoe Ulozhenie* de 1649, especialment famós per promulgar la servitud del camperolat; aquesta mesura, d'altra banda, suposava un fre a l'expansió de les ciutats, sobre les quals requeia també un control ferri. La noblesa de servei amb terres en règim de *pomestie* reclama al tsar l'aplicació i reforçament de la servitud (en el seu moment, entesa només com la vinculació permanent dels camperols a la terra, i per tant la impossibilitat de vendre'ls per separat)[10] per tal de poder mantenir els ingressos de les seves terres a un nivell prou alt per sostenir tant les seves obligacions envers l'Estat (ser capaços d'equipar-se ells mateixos i el seu seguici per a la guerra) com l'estatus promès.[11] Les institucions articulades al llarg d'aquest període, els segles XV, XVI, i XVII, passaran el sedàs reformador del regnat de Pere I el Gran, el tsar amb el qual es relaciona de manera més comuna l'occidentalització de Rússia i, al mateix temps, l'establiment de l'absolutisme.

Esquemàticament, les principals estructures polítiques obertes a la participació de la noblesa foren, entre els segles XV i XVII, la Duma Boiarda (en origen, l'assemblea consultiva on es reunien els representants de la noblesa, l'entrada a la qual depenia del favor reial i del suport de membres influents de la Cort; la seva funció consultiva s'anà restringint a una funció ritual)[12] i els *zemskie sobory* (els consells de consulta ritualitzada ampliats, convocats en interregnes i en moments de crisi excepcional, el més famós —però també més inusual— dels quals és el gran *Zemskii Sobor* de 1613).[13] En el regnat de Pere I, les substituí *de facto* el Senat (un comitè executiu de nou membres amb l'objectiu de governar durant l'absència del tsar, permanentment en campanya militar).

[8] William C. FULLER, «Russian Military Weakness in the Seventeenth Century», *Strategy and Power in Russia, 1600-1914* (New York: The Free Press, 1992), 3-4 i 6.
[9] *Ibídem*, 30-34.
[10] John LEDONNE, *op. cit.*, p. 16.
[11] *Ibídem*, p. 6.
[12] Vegeu Sergei BOGATYREV, *The Sovereign and His Counsellors. Ritualised Consultations in Muscovite Political Culture (Academic Dissertation)* (Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2000).
[13] Vegeu Donald OSTROWSKI, «The Assembly of the Land (*Zemskii Sobor*) as a Representative Institution», a *Modernizing Muscovy: Reform and Social Change in Seventeenth Century Russia*, eds. Jarmo KOTILANE i Marshall POE (London: RoutledgeCurzon, 2004), 117-141, i J. L. H. KEEP, «The Decline of the Zemsky Sobor», *The Slavonic and East European Review* 36 (1957), 100-122.

Amb la desacreditació de l'Església Ortodoxa a causa de la deposició del Patriarca Nikon el 1666, no hi ha altres institucions que limitin efectivament el tsar rus, posteriorment emperador (des de 1721). Però, en canvi, la integració territorial de les principalitats i les repúbliques sota l'hegemonia política de Moscou durant els regnats d'Ivan III i Ivan IV, i la configuració d'un incipient sistema fiscal exigit en primer lloc per la Guerra de Livònia requeriren —ja des del segle XVI— una infraestructura que permetés portar a terme els serveis imprescindibles per al funcionament de la maquinària estatal fiscal-militar i, és clar, un personal disposat a col·laborar-hi.[14] Aquestes institucions pròpies de la infraestructura política eren en l'Estat pre-petrí els *prikazy* (les cancelleries o agències centralitzades, que des del 1470 conformaven l'anomenada *prikaznaia sistema*, i que arriben al seu punt àlgid d'expansió a mitjans del segle XVII) i, a nivell local, els agents provincials (*voevodi*, uns tres cents oficials militars encarregats d'encapçalar la recaptació fiscal que actuaven com a agents del tsar «de competència universal» i eren dirigits per circulars moscovites);[15] els *prikazy* són substituïts el 1719 pels *kollegia* (dotze col·legis d'inspiració sueca dirigits per comitè i amb presència d'experts estrangers que pretenien professionalitzar l'administració per fer-la més eficient), i els agents provincials van deixar pas, el 1708, a les *gubernii* (les divisions provincials encapçalades per un governador amb algunes competències legislatives, executives i judicials, però que principalment obeïen a una necessitat fiscal que la Gran Guerra del Nord contra Suècia havia convertit en urgent).[16]

Per entendre la importància de la infraestructura política i de la presència de l'aristocràcia en aquestes segones institucions (*prikazy* i *kollegia*), ens cal valorar el pes i l'impacte de les primeres: dins de la Duma Boiarda, per exemple, es redueix la proporció de membres de l'aristocràcia al mateix temps que baixa la capacitat d'influència de la institució, que s'enfonsa durant l'Època dels Disturbis. A l'últim quart del segle XVIII, es dispara la presència de noblesa menor i augmenta de manera significativa el nombre d'oficials de la cancelleria.[17] Una anàlisi poc curós, que no observés la infraestructura política, podria concloure que l'aristocràcia perd pes en termes generals o que s'allunya de les institucions de l'Estat; però la dissociació de les institucions de govern estatal entre estructures polítiques i infraestructures ens permet observar com la inexistència o debilitació de les estructures polítiques influents recondueix els servidors de l'Estat —aquells que en primer lloc el jove Estat rus s'havia atret amb prebendes d'entre els representants de la noblesa lliure d'impostos— a les institucions administratives. En altres paraules, s'ha produït un transvasament des de la *Boiarskaia Duma* en direcció als càrrecs més alts de les nombrosíssimes cancelleries de l'Estat.

Les cancelleries es desenvolupen més enllà dels límits de la Cort: un cos de professionals entrenats específicament per a les tasques de l'administració (els dits

[14] Peter B. BROWN, «How Muscovy Governed: Seventeenth-Century Russian Central Administration» (2009). *Faculty Publications, Rhode Island College* 43, 470-471.
[15] John LEDONNE, *op. cit.*, 67
[16] *Ibídem*, 69.
[17] Robert O. CRUMMEY, «The Origins of the Noble Official: The Boyar Elite, 1613-1689», a *Russian Officialdom: The Bureaucratization of Russian Society from the Seventeenth to the Twentieth Centuries*, eds. Walter PINTNER i Don ROWNEY (Chapel Hill: University of Northern Carolina, 1980), 53-56.

prikaznie liudi) s'encarregaria d'ocupar-ne els càrrecs mitjans i baixos. Els càrrecs més alts (*sud'i*) esdevingueren al llarg del segle XVII lloc reservat per a la nova figura de l'oficial noble —és a dir, oficials sortints de la seva ocupació militar, camp on havien desenvolupat tradicionalment el seu servei obligatori a l'Estat. La majoria d'aquests oficials nobles són membres de l'alta aristocràcia, alguns amb seient a la Duma Boiarda, i no han estat específicament entrenats per a tasques administratives.[18] De fet, els oficials nobles eren transferits entre els diversos tipus de servei de manera freqüent, i això causava que la seva experiència pràctica en cada un d'ells fos mínima. Lentament, l'aristocràcia exigí la multiplicació de posicions per a alts oficials: entre 1550 i 1650, es passaria de 10 a 60 cancelleries, algunes de les quals es poden considerar *prikazy* "inútils" vinculats a la Cort —i no a l'administració fiscal-militar— per tal de col·locar-hi part de la noblesa.[19]

Canvis i continuïtats sota el regnat de Pere I

El segle XVIII és un dels més atapeïts i sacsejats de la història de Rússia, i comença ja amb la gran transformació empresa pel primer tsar emperador, Pere I el Gran. A la mort del tsar Teodor III sense fills a finals d'abril de 1682, la corona ha de passar al seu germà Ivan, la mare del qual pertany a la família Miloslavskii. La família Naryshkin, que havia casat la seva filla amb Teodor, aconsegueix en canvi que es proclami Pere. Dues setmanes després esclata a Moscou la revolució dels *streltsi*, que exigeixen que Ivan i Pere comparteixin el tron i que la seva germanastra gran Sofia exerceixi de regent. La regència de Sofia —que aconsegueix restaurar l'ordre intern— és monopolitzada pel seu preferit, Vasili V. Golitsyn, mentre Pere creix amb la seva cort personal a Preobrazhenskoe. El 1689, les dues corts s'enfronten: la victòria de Pere i la posterior mort d'Ivan VI significa l'inici del seu govern en solitari.[20]

La captura d'Azov el juliol de 1696, en la primera de les campanyes militars contra l'Imperi Otomà, augmenta en gran manera l'autoritat del tsar. És poc després que s'envia la Gran Ambaixada a Europa, considerada per la historiografia el punt de gir en la creació del caràcter revolucionari de Pere.[21] El retorn de l'Ambaixada és també el principi de les reformes aplicades coercitivament: aquestes inclouen la transformació dels costums, de l'administració, de la fiscalitat, de l'estructura militar, de les relacions amb l'Església, del propi Estat (convertit en imperi), i de la societat en pes.

La Guerra dels Tretze Anys contra Polònia (1654-1667) i la Gran Guerra del Nord (1700-1721) havien ajudat a posar en qüestió l'habilitat dels *prikazy* per millorar l'eficiència de l'Estat més enllà d'un determinat punt.[22] La itinerància del tsar revelaria poc àgils i funcionals uns despatxos que a més patien un problema endèmic de manca de personal. Finalment, la voluntat trencadora de Pere I va eliminar els *prikazy* com a sistema, i entre 1717 i 1719 es va posar en marxa l'administració per col·legis (en aquell

[18] Borivoj PLAVSIC, «Seventeen-Century Chanceries and Their Staffs», *Russian Officialdom: The Bureaucratization of Russian Society from the Seventeenth to the Twentieth Centuries*, eds. Walter Pintner i Don Rowney (Chapel Hill: University of Northern Carolina, 1980), 19-45.
[19] Peter B. Brown, *op. cit.*, 473-474.
[20] Aleksandr B. KAMENSKII, *op. cit.*, 47-48.
[21] *Ibídem*, 57.
[22] John LEDONNE, *op. cit.*, 12.

moment en voga a Europa). Tanmateix, l'administració no va deixar d'aristocratitzar-se, formant grans xarxes clientelars enfrontades. El manteniment de l'aristocratització progressiva de l'administració contrasta amb el «trencament» formal que suposa l'esforç d'occidentalització d'aquest tsar. A la transformació dels *prikazy* en col·legis s'hi va superposar la nova estructura unificada de les elits, enquadrades després de 1722 de forma enregistrada i pública a la Taula de Rangs. L'acció combinada de la Taula i de la Llei d'Unigenitura (1714)[23] tingué l'efecte de reforçar la dependència d'aquestes elits del poder estatal, mentre que la supressió formal entre els boiars i la noblesa mitjana els integrava tots en un mateix marc polític: el de la universalització del principi de servei.

La Taula de Rangs (*Tabel' o rangakh*) —instaurada per un decret de 1722— llista en ordre jeràrquic catorze rangs i les seves equivalències en serveis paral·lels: militar (diferenciant marina i exèrcit de terra), civil i a la Cort. Substitueix el sistema de precedència basat en el *chin* (el *mestnichestvo)* per un rànquing progressiu, uniforme, i clarament descrit, un dels pilars d'una organització burocràtica.[24] La Taula de Rangs elimina la separació tradicional entre la carrera militar i la civil, incentivant així el pas horitzontal d'una a l'altra, alhora que afirma al seu preàmbul que els rangs militars sempre tindran precedència sobre els seus equivalents civils;[25] i institueix tant títols de noblesa personal (els rangs civils del 9è al 14è) com títols de noblesa hereditària (tots els rangs militars i els rangs civils per sobre del 8è) que mai s'aconseguí controlar del tot, malgrat els intents de limitar-la a un sol fill.[26] Historiogràficament, se l'ha considerat un mecanisme destinat a actuar com a ascensor social, que obria les portes a l'ennobliment dels ciutadans que es destaquessin com a servidors de l'Estat modern. Tanmateix, la seva permeabilitat no era en absolut la que una lectura excessivament il·lustrada de Pere el Gran ha pogut difondre.

Per reprendre la descripció que fèiem abans: sota el regnat de Pere, els *prikaznie liudi* van veure com els seus superiors socials, la noblesa més alta, era obligada *de iure* i *de facto* a entrar al servei administratiu com a professionals. Més que promocionar la noblesa, Pere I sembla tenir la intenció de fer-la més competitiva, més capaç, convertir-la en una classe professional; la promoció preferent dels oficials d'alta naixença fou només una conseqüència relativament inesperada, ajudada per les xarxes familiars dins de la noblesa de servei. Com a conseqüència, només el 22 % dels oficials dels *kollegia*

[23] El Decret sobre l'Ordre d'Herència de Béns Mobles i Immobles era un mecanisme per combatre aquells nobles que es negaven a complir la seva obligació de servei a l'Estat. Impedint la divisió de les propietats entre els descendents, el monarca efectivament forçava els fills no escollits com a hereus a integrar-se al servei de l'Estat. Aleksandr B. KAMENSKII, *op. cit.*, 99-100.
[24] Brenda MEEHAN-WATERS, «Social and Career Characteristics of the Administrative Elite, 1689-1761», a *Russian Officialdom: The Bureaucratization of Russian Society from the Seventeenth to the Twentieth Centuries*, eds. Walter Pintner i Don Rowney (Chapel Hill: University of Northern Carolina, 1980), 76.
[25] John LEDONNE, *op. cit.*, 18.
[26] Michaël CONFINO, «A propos de la notion de service dans la noblesse russe aux XVIIIe et XIXe siècles», *Cahiers du Monde Russe et Soviétique ,* 34 (1993), 50 ; Helju BENNETT, «Russia's System of Ranks and Orders», a *Reinterpreting Russian History. Readings, 1860-1860s*, eds. Daniel H. KAISER i Gary MARKER (Oxford: Oxford University Press, 1994), 234.

l'any 1730 eren fills de nobles,[27] però es concentraven als 4 rangs més alts, l'anomenat *generalitet*. Paradoxalment, el què estipula l'estatut de la Taula de Rangs —en plena sintonia amb l'establiment d'una burocràcia racional— és que no es concedirà cap rang a aquells que no hagin servit el monarca o la pàtria; i que l'administració civil ha de preferir gent preparada sense rang a alts graus militars sense preparació.

L'anàlisi del *generalitet* —és a dir, els oficials dels quatre primers rangs tant dins de l'àmbit civil com el militar— de 1730 que emprèn Meehan-Waters revela una elit essencialment noble per naixement i no per promoció personal: el 88 % d'ells havien nascut ja dins la classe de servei.[28] Encara més: entre aquest *generalitet*, el 26 % eren fills de membres de la Duma Boiarda, llavors ja dissolta per Pere I.[29] Un anàlisi dels vincles familiars dels presidents dels *kollegia* —nomenats a discreció pel tsar— revela una xarxa social d'extensió considerable: 29 % dels directors tenien una relació tant familiar directa com de família política amb altres presidents; el 43 % dels directors de 1730 tenien almenys un vincle d'aquests.

Així, la descripció d'un *cursus honorum* uniforme a la Taula de Rangs (el *chinoproizvodstvo*) no fou suficient per garantir el seu funcionament en la creació d'una burocràcia racional: Meehan-Waters demostra que la regularitat i predictibilitat en l'evolució de les carreres és més l'excepció que la norma. Malgrat l'estructura jeràrquica del sistema col·legial, molt pocs oficials es promocionaven treballant un llarg temps dins un mateix col·legi (rarament un oficial passava de conseller a vicepresident i d'aquí a president). Apuntem una possible hipòtesi explicativa: aquesta perversió del mecanisme de la Taula de Rangs es deu a l'apropiació dels oficials del rang que els correspon pel càrrec que porten a terme. Un oficial que ocupi la presidència d'un *kollegia* (al qual correspon el rang IV) no perd el rang en ser rellevat del seu càrrec. Això li permet optar a algun dels altres càrrecs de nomenament (Senat o *gubernii*, per exemple) que en teoria no estan vinculats a cap rang, però que a la pràctica s'escullen entre els membres del *generalitet*, rangs I-IV. S'acaba creant així un grup d'oficials en posicions intercanviables, una elit d'individus que copen les posicions-nucli de l'administració de l'Estat, saltant d'un càrrec a un altre (de comandament militar a presidència de col·legi, després a governador de província, i després potser a un altre col·legi), deixant poc espai pels que es promocionaven des d'un estatus inferior.[30]

Això explicaria per què l'elit nobiliar-aristocràtica de Moscou continuava dominant les posicions més altes tant de l'administració com de l'exèrcit en el suposadament trencador sistema de Pere I. Cal fer notar, però, que aquest grup tradicional convivia amb una novetat: el 30 % d'estrangers que també formaven part del *generalitet*. Si els fills de boiars rebien el seu primer rang una mitjana de quatre anys abans que la resta;[31] els estrangers hi entraven nou anys més tard però progressaven més de pressa,

[27] Brenda MEEHAN-WATERS, *op. cit.*, 80. La proporció es veu afectada pel fet que s'hi compten com a oficials també aquells rangs fora de la Taula, els *kantseliaristy*, que en un 96% són d'origen no noble.
[28] *Ibídem*, 82.
[29] *Ibídem*, 83-84.
[30] *Ibídem*, 98.
[31] *Ibídem*, 93.

sobretot perquè la seva experiència prèvia era major i es veia recompensada.[32] A diferència de la noblesa, però, aquests no podien rebre informacions referents al pressupost estatal, no podien presidir els *kollegia*, i havien de jurar lleialtat vitalícia a l'Estat.[33]

Un altre dels factors que ajuden a explicar l'avantatge comparatiu de la noblesa en la promoció dins d'aquest nou sistema és la fascinació de Pere I per la carrera militar. Els seus regiments de joc, els *Poteshnie*, esdevingueren els Regiments de Guàrdia de Preobrazhenskii i de Semenovskii: occidentalitzats, militarment ben entrenats, i lleials, eren els favorits del nou tsar i un 41% de la *generalitet* de 1730 havia passat per les seves files. Al llarg del segle XVIII, aquests Regiments tindrien un paper principal en els enfrontaments polítics a la Cort. La noblesa es disputava per accedir-hi, perquè per a ells era la porta d'entrada a les institucions administratives.[34] La tensa situació durant la primera dècada del segle XVIII no permetia al govern mostrar-se indulgent amb el seu cos d'oficials militars: el mèrit hi era la forma de promoció preponderant. Però a partir de 1710 (quan, després de la batalla de Poltava, l'avantatge a la Gran Guerra del Nord ja és clarament del Tsarat) va aflorar la tradició: la velocitat de promoció depenia de la importància de la xarxa de patronatge a la qual pertanyia l'oficial; els no nobles, en canvi, havien d'esperar a la promoció a través dels rangs, segons l'ordre imperial d'abril de 1714.[35] Els candidats eren seleccionats per vots dels seus oficials col·legues fins 1742; després d'aquest any, es triaven sobre la base d'antiguitat i mèrit, segons LeDonne un eufemisme per tal que els comandaments seleccionessin a discreció els seus favorits.[36] Ens hem de preguntar, per tant, sobre l'eficiència i preparació d'aquests, i Fuller es mostra taxatiu en afirmar que la major part dels comandaments militars nomenats al llarg del segle XVIII destacaven com a cortesans però no com a generals.[37] A això s'hi sumen les ordres sovint contradictòries que emanaven de la Cort i dels *kollegia* —degudes a la presència de xarxes de patronatge amb interessos propis i en contradicció, que serien especialment notables en els regnats d'Anna Ivanovna (1730 - 1740) i Elizabeth (1741 -1762).[38]

La importància del poder informal

La Duma Boiarda fou el primer àmbit des del qual l'aristocràcia va poder intentar aproximar-se a l'única font de poder polític de l'Estat rus, el seu autòcrata. És possible que en èpoques anteriors, sota la forma de consell de Moscòvia, la seva capacitat d'influència fos notable; aquesta és la tesi avançada per Bogatyrev. Al segle XVI, la Duma no és necessàriament un centre polític —hi ha discussió al respecte—, però sí que és una posició cobejada per a les famílies de l'aristocràcia que —com els Streshnev, Miloslavskii, Naryshkin, o Lopukhin—, posteriorment al seu ingrés al consell veuen

[32] Brenda MEEHAN-WATERS, *op. cit.*, 94.
[33] *Ibídem*, 84.
[34] I no només per ser una posició pròxima al tsar i per tant un bon lloc des d'on promocionar-se, sinó també per l'existència d'un *ukaz* (decret) de 1714 que impedia als nobles accedir a places d'oficials si no havien passat pels Regiments de Guàrdia. Brenda MEEHAN-WATERS, *op. cit.*, 86.
[35] John LEDONNE, *op. cit.*, 44.
[36] *Ibídem*, 45.
[37] William C. FULLER, *op. cit.*, 123.
[38] *Ibídem*, 119.

millorar el seu estatus, les seves rendes i les seves possibilitats d'influir en política via casament amb la família reial.

A partir del segle XVII, però, amb el desenvolupament d'una sofisticada infraestructura estatal —l'administració sota la forma de *prikaznaia sistema*—, les posicions cobejades per l'aristocràcia i la noblesa van passar a ser aquelles situades al capdamunt de les cancelleries més importants. Plavsic ha argumentat amb convenciment que és erroni creure que les cancelleries estaven per sota de la Duma Boiarda o sotmeses a la seva direcció,[39] una posició reforçada amb l'anàlisi de les carreres de l'alta aristocràcia. Les institucions pròpies de la infraestructura política central, és a dir, l'administració, esdevenien per tant un lloc d'accés al poder.

La crisi a la mort de Teodor III va veure l'enfrontament de les famílies de les dues esposes del tsar —una de la família Naryshkin, l'altra Miloslavskii—, que es disputaven la legitimitat per governar. L'entronització en solitari de Pere I significaria el triomf de la família Naryshkin i la seva constel·lació de suport, que comptava amb les famílies Streshnev, Lopukhin i Kurakin; enfront d'aquestes, els representants de les famílies Dolgorukov, Saltykov i Golitsyn, també emparentats amb la casa Romanov, formarien una xarxa paral·lela; ambdues formarien el nucli del sistema polític rus durant tot el segle,[40] restringint l'àmbit de cooptació dels consellers. En un sistema així, les xarxes estaven destinades a competir constantment entre elles per arribar a l'orella del monarca i influir en la seva decisió final. La Taula de Rangs de 1722 podria fer pensar que hi ha una transició cap a un sistema on la promoció es deu al mèrit, però no és ben bé així: tant els nobles hereditaris com els vitalicis com els no nobles que havien començat les seves carreres com a secretaris dins de l'aparell administratiu havien d'esperar a ser recomanats per a promoció per part dels senadors, el procurador general, els presidents de *kollegia*, o els ministres; la promoció era concedida pel Senat en assemblea general.[41]

El seient a la Duma o al Senat, el despatx dels *sud'i* de les cancelleries, la presidència dels *kollegia* i els destins dels governadors provincials tenien dues virtuts en comú: una era la facilitat per enriquir-se;[42] l'altra, l'accessibilitat a la figura reial. No és estrany que una desena de les noves cancelleries del segle XVII pertanyessin a l'àmbit del Palau, i encara és menys estrany que fos la Duma Boiarda que hagués peticionat a favor de la seva creació. Una pista més del mecanisme ens la proporciona Crummey, que demostra que el 12 % dels membres de la Duma al llarg de tot el segle XVII no havien realitzat cap servei previ: només havien servit en funcions cerimonials a la Cort que els havien permès mantenir-se prop del tsar i dels seus favorits (sense, evidentment, proporcionar-los cap preparació pràctica per a realitzar un servei útil més endavant).

[39] Borivoj PLAVSIC, *op. cit.*, 26.
[40] John LEDONNE, *op. cit.*, 63.
[41] *Ibídem*, 51.
[42] Ja els favorits de Pere, en paraules del gran historiador Sergei Soloviev, començaren a identificar-se amb l'Estat i, d'acord amb això, a veure els ingressos estatals com si els pertanyessin, argumentant que els seus serveis els hi donaven dret a apropiar-se'ls. Aleksandr B. KAMENSKII, *op. cit.*, 98.

Cap a una aproximació comparativa

Quina és la millor manera d'introduir el cas rus a les anàlisis comparatives sobre la construcció de l'Estat modern a Europa? El marc absolutista col·loca Rússia —en el camp dels tipus fixats per les ciències polítiques— just al costat del molt absolutista i burocràtic Estat de Prússia-Brandenburg. Malgrat això, és evident que un gran nombre de característiques no són assimilables; habitualment (i amb certs ressons romàntics) això s'ha atribuït a l'intent fracassat d'un individu, Pere I, de convertir el seu país en un estat «racional» d'acord amb el marc europeu en el qual volia encaixar. Rússia seria per tant un país de modernització tardana i fallida.

Com hem vist més amunt, una exploració més pròxima de l'estructura estatal i les xarxes relacionals de l'aristocràcia, la noblesa, i la classe de servei (que s'encavalquen, és clar) mostra un panorama molt més proper a aquells països del sud d'Europa que desenvoluparen Estats d'absolutisme patrimonial degut a la seva primerenca exposició a la pressió geopolítica i la presència d'una elit local forta entorn de 1200-1400. Es tracta d'una cronologia molt primerenca, però no tan llunyana a les iniciatives d'Ivan III i Ivan IV en la construcció de l'Estat rus abans de l'Època dels Disturbis. I és que creure que la primera instància de pressió militar contra el tsarat és Suècia, just a l'inici del segle XVIII, és un error evident. LeDonne, el 2003, defensava intuïtivament que la revolució militar i l'estructura burocràtica que li ve associada dels segles XV i XVI havien sobreviscut a la Època dels Disturbis, com a única explicació pel seu ràpid desenvolupament al llarg dels segles XVII i XVIII. Així, segons aquest autor, en comptes de l'argument habitual, la crisi produïda per l'Època dels Disturbis hauria servit per enfortir els lligams entre el govern central i les elits i per augmentar l'extracció fortament coercitiva de l'economia urbana i la població rural. En altres paraules, l'Època dels Disturbis hauria primer accelerat i després congelat el desenvolupament de l'Estat fiscal-militar rus, perpetuant les seves estructures. Aquesta continuïtat clara entre el període final del segle XVI i els inicis del segle XVII explicaria la persistència de l'entremat clientelar d'arrel moscovita.

Hi ha una segona qüestió entorn de la persistència endèmica del patronatge: com és sabut, si aquest comportament rep el nom de proto-burocràcia és perquè se li suposa capacitat d'esdevenir una burocràcia racional. Diversos factors ho poden impedir —inestabilitat política, manca d'institucions educatives, etc.— però n'hi ha un que ens sembla molt poc tractat i igualment important: el manteniment de l'arbitrarietat legal com a demostració de poder. El regnat de Pere I és també el regnat de la llei a base de prescripcions positives, de caràcter regulador. En comptes dels antics ítems breus que proporcionaven normes fragmentàries per casos específics i deixaven grans blancs en els quals s'havia d'actuar «segons sigui el costum», la llei petrina prenia la forma de regulacions detallades i exhaustives, amb la intenció de preveure i donar resposta a tot tipus de casos.[43] Tanmateix, tota aquesta legislació que conforma l'anomenat *Reglamentsstaat* no afecta el centre del poder. La força de la llei emana del tsar, i no de

[43] Mikhaïl M. BOGOSLOVSKII, «Peter's Program of Political Reform», a *Peter, the Great: reformer or revolutionary?*, ed. Marc Raeff (Lexington: Heath, 1963), 24.

l'Estat en si, i això causa un exercici de l'arbitri en cascada: el tsar l'utilitza per mantenir un alt grau de centralització governamental per tal de salvaguardar la preeminència de l'autocràcia sobre l'oligarquia; i les xarxes de patronatge aristocràtiques infiltrades en les institucions judicials, polítiques i administratives la utilitzen per, alhora, assegurar l'estabilitat política i mantenir la imatge absoluta de la dinastia Romanov (a canvi de veure garantit el seu control).[44] Cada polític ambiciós —incapaç de trobar una base de suport en la societat fora de l'elit— prenia refugi darrera del poder de l'autòcrata per a consolidar la seva posició, i la inseguretat general resultant (per tal com estava en mans del tsar mantenir o perdre el rang, el càrrec, la propietat, i fins i tot la vida) jugava un paper en la creació de les relacions personals que travessaven els marcs institucionals.[45] Per això, les xarxes de patronatge en competència eren probablement un mecanisme de supervivència davant de la no-vinculació (és a dir, no submissió) del monarca a la llei.

Conclusió

El pretès trencament a inicis del segle XVIII, amb el regnat del tsar reformador per excel·lència, canvia molt poc la situació a les institucions i estructures polítiques i administratives del país: malgrat (o a causa de?) decisions com la promulgació de la Taula de Rangs, el personal que fa funcionar les institucions del govern central és encara més noble i aristocràtic que el segle anterior.[46] A més, la crisi successòria prèvia a l'entronització en solitari de Pere I ha tingut com a conseqüència la creació de dues xarxes familiars/clientelars enfrontades, que intenten col·locar els seus membres a les millors posicions de les institucions creades pel nou tsar: com a senadors, com a governadors o com a presidents de *kollegia*. Les seves motivacions són múltiples (capacitat de decisió, riquesa, proximitat al centre de poder) i semblen tenir molt poc a veure amb les habituals raons de ser d'una burocràcia, el model amb el qual l'estructura administrativa de l'Imperi rus és comparat més sovint.

La imatge que emergeix de la participació de les elits en les estructures i infraestructures de l'Estat rus del segle XVIII és similar a quatre cercles concèntrics: al cercle central, el tsar; al segon cercle, els senadors, governadors, presidents de *kollegia*, comandaments militars... del rang I al IV (dit d'una altra manera, el *generalitet*); al tercer cercle, la resta de rangs, la noblesa vitalícia; i al quart cercle, el personal de secretariat i cancelleria, que ja queda fora de la Taula i resta lligat a la paga de la capitació. El segon cercle és el que ens interessa: malgrat les divisions clares que hi ha entre els aparells (civil, militar, Cort) a la resta de nivells, en aquest la circulació és «lliure», entenent que depèn exclusivament de la voluntat del monarca. És en aquest espai que els lligams familiars entre oficials són extremadament freqüents, i on es desenvolupen les xarxes

[44] Natasha ASSA, «How Arbitrary Was Tsarist Administrative Justice? The Case of the Zemstvos Petitions to the Imperial Ruling Senate, 1866-1916», *Law and History Review*, 24 (2006), 10.
[45] John LEDONNE, *op. cit.*, 20.
[46] Aleksandr B. KAMENSKII, *op. cit.*, 119, reflexiona que no es pot dir que la modernització empresa per Pere estigués dissenyada per preservar la societat tradicional, però no es pot debatre que, al cap i a la fi, va servir per preservar l'estructura social existent. També MEEHAN-WATERS es pregunta si el fet que la política de Pere fos incapaç de desplaçar l'aristocràcia moscovita amb una nova elit vol dir que va fracassar o que hem de reconceptualitzar, reinterpretar l'objectiu de la Taula de Rangs. Ella s'acaba decantant per la segona opció.

de patronatge —en part per a «assegurar» els individus enfront de l'arbitri no regulat del tsar. Un diagrama pel segle XVII seria probablement molt semblant, i mostraria també com s'eixampla el segon cercle amb la creació de nous *prikazy*; és a dir, encara que no hi hagi una compra de càrrecs, sí que s'engreixen les places d'oficial. Pere I fa el possible per posar aquest sistema sota control, fixant estrictament el nombre de membres dels *kollegia*, i forçant tota la noblesa a través del *cursus honorum* que ha dissenyat.

Se'ns podria posar la pregunta següent: si les elits que ocupen l'estructura administrativa ho fan perquè satisfer aquesta necessitat del tsar i de l'Estat els afavoreix també a ells, per què no creure que en tant que servidors de l'Estat no només no limiten el tsar, sinó que formen part de la seva expressió de poder absolut? La teoria política de l'autocràcia —i les lectures marxistes que consideren que el pacte entre la noblesa i el monarca és irrompible— així ho expressen. Però hem de creure que el creixement d'una burocràcia semi-patrimonial, organitzada en xarxes de patronatge en competició, i encapçalada per una aristocràcia que tenia les seves bases al canvi dinàstic de 1613 erosionava lentament els límits pràctics del govern del monarca.[47]

Intentem mostrar simplement que l'autocràcia era, a la pràctica, un sistema polític molt més ric que les definicions estàndards deixen veure. Encara que el règim tsarista moscovita era efectivament un Estat autocràtic —fins a on aquesta mena de tipus poden existir—, el seu poder i èxit es deriva de formes de negociació de les àrees fora del seu control. La força de les elits recau, aquí, en la seva capacitat de fer-se imprescindibles per a portar a terme l'acció de govern. I, en el cas rus, jugaven un paper de primeríssima importància en el govern d'un país massa gran per a un sol home.

Bibliografia

ANDERSON, Perry. *El Estado Absolutista*. Madrid: Siglo XXI, 1979.

ASSA, Natasha. «How Arbitrary Was Tsarist Administrative Justice? The Case of the Zemstvos Petitions to the Imperial Ruling Senate, 1866-1916», *Law and History Review* 24 (2006).

BENNETT, Helju. «Russia's System of Ranks and Orders», a *Reinterpreting Russian History. Readings, 860-1860s*, eds. Daniel H. Kaiser i Gary Marker, Oxford: Oxford University Press, 1994, 232-237.

BOGATYREV, Sergei. *The Sovereign and His Counsellors. Ritualised Consultations in Muscovite Political Culture (Academic Dissertation)*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2000.

BOGOSLOVSKII, Mikhaïl M. «Peter's Program of Political Reform." en *Peter, the Great: reformer or revolutionary?*, ed. Marc Raeff, Lexington: Heath, 1963, 22-70.

BROWN, Peter B. «How Muscovy Governed: Seventeenth-Century Russian Central Administration» (2009), *Faculty Publications, Rhode Island College*, Paper 43.

[47] Dominic LIEVEN, *Cambridge History of Russia. Vol. 2: Imperial Russia, 1689-1917* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 443. Lieven hi afegeix que el tsar era conscient d'aquest procés.

CONFINO, Michaël Confino. «A propos de la notion de service dans la noblesse russe aux XVIIIe et XIXe siècles», *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, 34 (1993), 47-58.

CRUMMNEY, Robert O. «The Origins of the Noble Official: The Boyar Elite, 1613-1689», a *Russian Officialdom: The Bureaucratization of Russian Society from the Seventeenth to the Twentieth Centuries*, eds. Walter Pintner i Don Rowney, Chapel Hill: University of Northern Carolina, 1980, 46 – 75.

FULLER, William C. «Russian Military Weakness in the Seventeenth Century», *Strategy and Power in Russia, 1600-1914*. New York: The Free Press, 1992.

KAMENSKII, Aleksandr B. *The Russian Empire in the eighteenth century: searching for a place in the world*. Armonk: M. E. Sharpe, 1997.

KEEP, J. L. H. «The Decline of the Zemsky Sobor». *The Slavonic and East European Review*, 36 (1957), 100 – 122.

LeDONNE, John. *Absolutism and ruling class : the formation of the Russian political order, 1700 – 1825*. New York: Oxford University Press, 1991.

LIEVEN, Dominic, ed. *Cambridge History of Russia. Vol. 2: Imperial Russia, 1689-1917*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

LONGWORTH, Philip Longworth. «The Emergence of Absolutism in Russia», a *Absolutism in Seventeenth-Century Europe*, ed. John Miller. New York: St. Martin's Press, 1990.

MEEHAN-WATERS, Brenda. «Social and Career Characteristics of the Administrative Elite, 1689-1761», a *Russian Officialdom: The Bureaucratization of Russian Society from the Seventeenth to the Twentieth Centuries*, eds. Walter Pintner i Don Rowney, Chapel Hill: University of Northern Carolina, 1980, 76-105.

OSTROWSKI, Donald. «The Assembly of the Land (*Zemskii Sobor*) as a Representative Institution», a *Modernizing Muscovy: Reform and Social Change in Seventeenth Century Russia*, eds. Jarmo Kotilane i Marshall Poe, London: RoutledgeCurzon, 2004, 117-141.

PLAVSIC, Borivoj. «Seventeen-Century Chanceries and Their Staffs», a *Russian Officialdom: The Bureaucratization of Russian Society from the Seventeenth to the Twentieth Centuries*, eds. Walter Pintner i Don Rowney, Chapel Hill: University of Northern Carolina, 1980, 19-45.

REINHARD, W. *Power elites and state building*. Oxford: Clarendon Press, 1996.

SASHALMI, Endre. «'God is high up. the Tsar is far away'. The Nature of Polity and Political Culture in Seventeenth-Century Russia. A Comparative View», a Wim Blockmans et alii, *Empowering Interactions. Political Cultures and the Emergence of the State in Europe 1300-1900*. Surrey: Ashgate, 2009.

ULLMAN, Walter. *Historia del pensamiento político en la Edad Media*. Barcelona: Ariel, 1983.

VICENS VIVES, J. «Estructura administrativa estatal en los siglos XVI y XVII», a *XIe Congrès des sciences historiques. (Stockholm, 21-28 août 1960). Rapports,* IV (Stockholm-Upsala, 1960), 1-24.

WEBER, Max. *From Max Weber: essays in sociology*. New York: Oxford University Press, 1958.